

OBSERVAȚII ASUPRA METAFOREI ARGHEZIENE

Livius Petru BERCEA

DEX (vezi s.v.) definește metafora ca fiind „figura de stil rezultată dintr-o comparație subînțeleasă prin substituirea cuvântului-obiect de comparație cu cuvântul-imagină”. În literatura română de specialitate există definiții și interpretări ale acestui trop care trebuie să fie luate în considerare, diferențele de concepție între ele nefiind fundamentale.

Tudor Vianu consideră că „Metafora este rezultatul exprimat al unei comparații subînțelese” (1). Textul pe care îl reproducem în continuare este o explicație detaliată a opțiunii lui T. Vianu pentru apropierea evidentă dintre cei doi tropi: „Termenul metaforic care se substituie celui propriu este în parte identic cu acesta din urmă, și în parte deosebit de el. Dacă ar fi identitate absolută între cei doi termeni, n-ar putea exista niciun motiv aparent care să ne facă a prefera pe unul din ei celuilalt. Dacă ar fi completă eterogenie între cei doi termeni, n-ar fi cu putință apropierea lor. Dacă posibilitatea îmbinării acestor doi termeni deosebiți există totuși, aici este un semn că alți termeni, rămași neexprimați, mijlocesc și impun apropierea. Metafora are deci o structură adâncă, vrednică a fi cercetată” (2).

Preocupat, într-o carte dedicată special acestui trop, (3) de găsirea unei ieșiri din impasul definițiilor – șablon, impuse în cercetarea stilistică românească de ani de zile, Eugen Dorcescu surprinde, de fapt ineditul oricărei figuri de stil, care, cu excepția celor banale și ușor decodabile, e rezultatul unei asocieri care de cele mai multe ori depășește logica obișnuită: „Nu ne-am propus o reformulare sau o reinterpretare a definiției metaforei. În ce ne

privește, suntem de acord cu opiniile care așază la originea metaforei o comparație. Cum această concepție, prin vulgarizare, a ajuns să facă din metaforă un fel de silogism trunchiat („o comparație căreia îi lipsește un termen”), punându-i ca suport o căutare premeditată de asemănări și prezentând-o apoi ca pe o exhibiție retorică, am adăuga, după alții, că metafora se sprijină nu pe o comparație constituită ca atare, ci pe o asociere (sau comparare) obscură, adesea abisală și fulgerătoare, săvârșită de intuiție între lucruri care nu trebuie să aibă din punct de vedere al logicii curente, ceva comun, și că esențială nu este, deci, apropierea, ci substituirea celor două realități. Comparația este, în mod evident, mai «intelectuală», mai precisă decât metafora” (4). Stilisticianul va face diferențieri clare între cei doi tropi într-un volum ulterior: „În concepția noastră, metafora este expresia lingvistică a unei identificări ontologice. Comparația – cu care metafora a fost permanent (și până la un punct pe drept cuvânt) asociată – este expresia lingvistică a unui paralelism ontologic” (5).

Gh. N. Dragomirescu, în cunoscuta enciclopedie dedicată tropilor, definește metafora ca „figura de stil care constă în denumirea «obiectului» (lucru, ființă, acțiune) cu un cuvânt impropriu, și anume cu numele altui «obiect» asemănător, folosit nu ca nume (sinonim), ci ca imagine care să evoce obiectul asemănat (comparat)” (6).

Trebuie reținute, așadar, diferențierile de nuanță între definiții, care au, uneori, repercusiuni în analiza stilistică a tropului.

O nouă definiție pentru metaforă ni se pare superfluă. Credem însă că ea, ca figură de stil, indiferent de realizarea morfo-sintactică, trebuie să fie considerată drept un sistem lexico-gramatical de *raportare* a unei realități la alta, cu care „se învecinează” printr-un sem comun, raportare având drept finalitate acceptarea de către ambii poli ai actului de comunicare (emițător și receptor) a unei relații bazate pe interferențe seman-

tice. Altfel, așa-zisa „decodare” n-ar fi posibilă, nici realizabilă. Am întrebuintat aici verbul *a raporta* cu accepția de „a stabili un raport între două sau mai multe noțiuni; a face legătura cu ceva; a se referi” (DEX, s.v.) sau, pentru un posibil echilibru „matematic” al acestui trop, „a găsi valoarea pe care o are o mărime, când a doua mărime are o valoare egală cu unitatea” (DEX, *ibidem*). O cercetare semantică a relației metaforice din această perspectivă se impune cu necesitate, întrucât „unitatea”, din definiția pe care am încercat-o mai sus, cred că este reprezentată de ceea ce în mod curent lingviștii numesc „sem comun”, care contribuie fundamental la apropierea semantică a unor termeni (prezenți sau nu!) în cadrul ecuației metaforice.

O cercetare a metaforei în poezia lui Tudor Arghezi ar umple cu ușurință paginile unei cărți. Or, materialul oferit cu generozitate de textul arghezian, a făcut doar obiectul unor cercetări parțiale (7); nici investigația noastră nu are pretenția (nici posibilitatea) epuizării subiectului. Ea urmărește, mai mult expozitiv și, după cum se va vedea, minimal, structurile fundamentale ale tropului, atât în plan formal, cât și semantic, cu specificarea că am selectat, privitor la aspectul semantic al raportului metaforic, doar trei direcții esențiale și bine evidențiate la Arghezi: metafora insului uman, metafora divinității și metafora actului de creație.

Din perspectivă strict formală, ca expresie a unei apropieri sau raportări a unei realități la alta (printr-un sem comun), metafora presupune existența a două tipuri (fără îndoială, cunoscute) de realizări concrete:

I. **Metafora coalescentă** sau **explicită**, cu ambii termeni (propriu și figurat) prezenți în context; „decodarea” unui asemenea raport metaforic e ușor de realizat, întrucât, de cele mai multe ori, contextul conține și oferă indiciile necesare pentru stabilirea semului comun, chiar dacă el lipsește. Acest tip de metaforă, preponderent substantivală, poate îmbrăca următoarele raporturi sintactice între termeni (8):

1. **Metafora – atribut**, ca raport sintactic dintre două substantive sau dintre un pronume și un substantiv dintre care cel de-al doilea are valoare de atribut, fie în cazul genitiv: *Luntre-a visului*, vioaie (I, 27); *Ci te-am lăsat să-l încâlcești în spini/ Fuiorul vieții tale de mătăasă* (III, 14); *Din fântână bate-n soare / Biciul rece-al apei vii* (III, 9); *Subt al cerurilor arc* (III, 9), fie în cazul acuzativ: *Pe cobiliță, funii lungi de stele / Nu ar fi fost pe umerii mei grele* (II, 210), *Abur de aur, spumă de lumină / Culese dimineața din grădină* (II, 210); *drojdii de rouă* (II, 8); *Căci somnul tău nu trebuia să-nnece / Sufletul meu de piscuri mari de piatră* (III, 14); *Câmpia scoate-n brazdă bijuterii de rouă* (I, 122); *Cu sânii tari, cu coapsa fină / De alăută florentină* (I, 22).

2. **Metafora – apozitie**, superioară, din perspectiva raportului de identitate, celei atributive propriu-zise, deoarece apozitia presupune, atât sintactic, cât și semantic, identitatea termenilor. Raportul sintactic nu mai e de subordonare, ci de echivalență: *Bălaie, subțire, ea-și ține deschis / Pe lespede trupul, defunct paradis* (I, 221); *Eu, Doamne, le-am primit și mă supun / Stăpâne drag...* (II, 213); *Pleoapele, frunze, cad în asfințit* (II, 229); *Și crucile-au intrat în sat, / Viori de lemn...* (II, 260).

3. **Metafora – nume predicativ**: *Gura ta sub firisoare-i / Pafta cu mărgăritare* (I, 208); *Rada-i un măceș cu ghimpi fierbinți* (I, 234); *Vrei tu să fii pământul meu?* (II, 58); *Că sufletul e-o sabie lucioasă* (I, 84); *Statuia zveltă și-nsemnând, se pare, / Iubire, tinerețe sau credință* (I, 12); *Tot sufletu-i un clopot mișcat în vânt pe toarte* (I, 161); *Ea e hrisovul vostru cel dintâi* (I, 9); *Sufletul meu e câine credincios* (II, 187); *Orașele-s bulgări și gheme, / Ghitare adânci de blesteme* (I, 31); *Omul era bolnava și palida maimuță* (I, 51).

4. **Metafora – complement**, raport sintactic mai puțin propriu poeziei argheziene, care presupune întotdeauna „intermedieri” explicative: *Peste zare, uriașă, / Creasta-și suie un*

hotel (I, 21); *Noaptea întinde scoarțe, plocate și covoare* (I, 88); *Luna-și așază ciobul pe moșie* (I, 50); *Drept pleoape, foi adânci de trandafiri* (I, 81).

E ușor de observat că, în aproape toate exemplele de mai sus (vezi I, 1 – 4), la realizarea raportului metaforic „iau parte” și celelalte lexeme contextuale, sub forma grefelor sau a inducțiilor (9), ceea ce validează expresia lui Tudor Vianu că „metafora are o structură adâncă, vrednică a fi cercetată”.

Metafora coalescentă se concretizează mai cu seamă sub forma celei *substantivale*, ale cărei realizări sintactice le-am precizat mai sus. Varietatea posibilităților combinatorii (vezi și partea dedicată *structurii semantice* a metaforei) ne obligă să inserăm și alte exemple: *Cu tunetul se prăbușiră și norii / În încăperea universului închis* (I, 33); *Steagul nopții desfășat cu stele / Acoperea faptele mele* (I, 24); *Cu porți de neguri* (II, 169); *Catapultă furtunii / Bătea cetatea cerului și-a lunii* (I, 227); *În tot cerul, dat cămașă, / A-mbrăcat azurul el* (I, 21); *...toată casa / Se strânge coșciug* (II, 232).

Mai puțin frecventă e *metafora verbală*, prezența ei fiind de obicei personificatoare. Termenul presupus a sta la baza raportului comparativ inițial, generator ulterior al relației metaforice, este aproape întotdeauna *insul uman*, acțiunea exprimată de verb e specific umană, dar e atribuită unui „obiect” non-uman. Această metaforă există fie în formă simplă, când verbul singular realizează transferul: *Clipa trăiește, veacurile mor* (II, 20); *Te-aud vântule că ari / Săpând gropi în cimitire* (II, 242); *Fărăndoială râul / Își lasă pleoapa-n jos* (I, 78); *Astăzi soarele, prin ceață, / S-a născut din haos mort* (I, 76); *Te aliniți cu zări ce mint* (I, 64); *Clopotele-au ostenit* (I, 66), fie ca o metaforă complexă, în care alți termeni prezenți în context conferă verbului proprietăți personificatoare. De pildă, în versurile: *La subsuoară, vântul duce-un șal / De frunze galbene-n furtună* (II, 204), singur verbul *duce* nu exprimă o acțiune strict (exclusiv) umană;

la personificarea acțiunii contribuie atât locuțiunea adverbială *la subsuoară*, cât și substantivul *șal*, „atribute” specific umane. De asemenea, într-un vers ca: Norilor, copacii le urzesc brocarte (I, 45), chiar dacă verbul *urzesc* redă o acțiune umană, abia ultimul termen al versului, substantivul *brocarte*, ajută la decodarea corectă și completă a metaforei și la stabilirea calității ei personificatoare.

II. **Metafora implicită sau implicată** este alcătuită doar dintr-un termen, cel *figurat*, ecuația (respectiv corespondența sau raportarea unei realități la alta) fiind trunchiată astfel și urmând a se realiza și a fi decodată cu preponderență de către receptorul imaginii, adică de către destinatarul textului. În această situație, contextul poate fi relevant, chiar dacă trebuie să apelăm la unul larg, adeseori la întregul text poetic. Acest tip de metaforă e foarte frecvent, iar exemplele care urmează prezintă doar contextul imediat, fără referiri semantice mai largi, care interesează doar semantismul figurii.

Prima condiție pentru „decodarea” unei metafore implicite este „acordarea” receptorului la sistemul de raportări și transferuri semantice al autorului. Luat strict denotativ, un text poetic precum: Și poruncește a cădea pământul / De pe lumina ochilor-ne moartă (I, 165) ar putea, eventual, oferi, pentru un comentariu al stilului, epitetul nonconformist semantic: lumina... *moartă* și un dativ posesiv: *-ne* cu expresivitate sporită în context: *ochilor-ne*. Elementul esențial al acestui context (aici minimal) este însă metafora *pământul* pentru „orbire”, „imposibilitate de cunoaștere”, „izolare”, rezultată din relația posibilă dintre *pământ* și *opacitate*, *orbire*, prin intermediul semului comun cu valoare negativă „mat”. *Pământul* nu devine, deci, o metaforă imediat perceptibilă (deși „decodarea” e relativ ușoară), trimiterile fiind mult mai profunde, inclusiv la textul biblic (10). Într-un alt context cum este: Și să se-ndoaie-n

pipăitul meu / De chinul dulce dat de Dumnezeu, / Care-a trecut prin mine și te umple (I, 81), *chinul* (dulce) – a se remarca oximoronul care augmentează și „finalizează” sensul și valoarea tropului – este metafora efortului creator însoțit de bucuria realizării unei opere perfecte. Trebuie remarcat și faptul că harul divin este cel care guvernează, dintru început, actul de creație. Dumnezeu este prin excelență creator și transmite puteri demiurgice omului. Tot metafore relativ ușor decodabile se află în versurile: Ochii strânși în coji de fier / Dau o boabă tremurată (I, 93), unde *coji de fier* semnifică „pleoapele”, iar *boabă* este „lacrimă”. Simpla apropiere, deși evidentă, nu e suficientă. La „definitivarea” figurii contribuie substanțial și participiul *strânși* (care pare a anticipa „duritatea” epitetului *de fier* din componența metaforei deja citate), precum și *tremurată*, semnificând o calitate a plânsului.

Iată, în continuare, o serie de metafore implicite, cu „iz” arghezian: Îmi crește-n suflet iarăși o *strună de vioară* (I, 122); Ieri a plecat o *barcă*, azi alte *bărci* plecară (I, 84), unde *barcă* = „zi”; O casă-și lasă *pleoapa* (I, 30); Și *sângele*, din vii și din castani / Pe fața ruginie a undelor s-a prins (I, 17), unde *sângele* = „frunzele roșii (uscate), autumnale ale vegetației, reflectate sau căzute în apă”; Neștiuta *miere-a* buruienii (II, 94); *Snopi de ochi galbeni cu gene de lapte* (I, 210) = „buchete de flori”.

Am considerat mai util ca, în locul „fărămițării” investigației stilistice în tot felul de „clase” mai mult sau mai puțin semnificative, să sesizăm trei direcții fundamentale pe care le urmează raportul metaforic, în poezia argheziană. Ele sunt constante și oferă cercetătorului șansa unor comentarii detaliate, cu repercusiuni inclusiv în poetica lui Tudor Arghezi.

A. În general, Tudor Arghezi realizează metafora *insului uman* (a ființei) apelând la atributele sale fundamentale care vor constitui baza transferului metaforic. Termenii figurați sunt

selecția din cele mai diverse câmpuri semantice: vegetal, animal, pomic, obiecte, cultură. Nu întotdeauna ființa umană reprezintă în întregime polul A (de pornire) al metaforei, ca în exemplele: *Eu sunt acel pe care l-am visat* (I, 143); *În mine se deșteaptă o-ntreagă omenire* (I, 138); *Sunt înger, sunt și diavol și fiară și-alte-asemeni* (I, 128); Cu templul în spinare, cărui *slujesc de treaptă* (I, 184); *Tâlhar de ceruri, îmi făcui solia / Să-ți jefuiesc cu vulturii Tăria* (I, 25); *Un greiere de om* (II, 50); *Copacu-ntreg trăsare și se-ndoaie* (I, 53), unde *copac*= om; Din veșnicia ta *nu sunt măcar un ceas* (I, 48); de multe ori, ea este reprezentată de constituenții săi semnificativi: **suflet**: *Sufletul mi-e un leagăn de păpuși* (II, 172); *Tot sufletu-i un clopot mișcat în vânt pe toarte* (I, 161); *Sufletul meu e câine credincios* (II, 187); *Sufletul meu de piscuri mari de piatră* (III, 14); *Fereastra sufletului, zăvorâtă bine* (I, 33) sau **inimă**, într-un șir metaforic angrenând termeni diverși, dar având în comun însemnele ruralului: *Inima mi-e drumul cu ploile, / Mi-e drumul cu praful și oile, / Drumul sterp dintre copaci, / Mi-e via strâmbă pe haraci, / Mi-e satul cu câinii, mi-e bătătura, / Cenușa din brazde și arătura* (I, 187). Amănuntele anatomice fac parte uneori din structura relației metaforice: *Sâmburii sânelui* (II, 62); *...jugul brațelor tale* (II, 60); *Drept pleoape, foi adânci de trandafiri* (I, 81); *Povară mi-e mintea, ca tuciul* (I, 84); *Cu ochii, râpi de umbră...* (I, 98); *Plânsele lacrimi sunt mărgăritare moarte* (II, 158); *Pleoapele, frunze, cad în asfințit* (II, 229).

Din această perspectivă, ar fi binevenit un comentariu detaliat asupra unui psalm arghezian (11). Ne vom limita, fără a transcrie în întregime textul, la câteva observații. Raportul semantic de la care pornește acest *Psalm* (I, 36-37) este „ecuația” *eu* (ființă umană) = *copac*. De aici, o permanentă întrepătrundere a atributelor și determinantelor verbale, specifice fie eu-lui, fie domeniului vegetal (*copac*). Prima strofă stabilește relația de bază între termeni: *Tare sunt singur, Doamne, și*

pieziș! / Copac pribeag, uitat în câmpie, / Cu fruct amar și cu frunziș / Țepos și aspru-n îndârjire vie. De la specificarea trăsăturii generale *singur*, care poate fi proprie atât *ființei*, cât și *copacului*, exprimarea „glisează” între cei doi poli ai raportului metaforic. Rețin atenția ca proprii ființei umane (dar...alăturate textual lui copac) „attribute” ca: *pribeag, uitat, aspru, îndârjire, crâmpie mici de gingășie, rostul meu, mă muncesc, sânger*, vegetalul fiind reprezentat de: *copac, în câmpie, fruct (amar), frunziș (țepos), pomilor de rod, nectare roze de dulceață, aroma primei agurizi, coajă, ramurile-ntinse, a fi-nflorit, a rodi, rădăcini*. Transferurile semantice între cele două realități sunt permanente, încă o dovadă a faptului că metafora nu este un raport de circumstanță, ci unul de adâncime. Aceeași relație: *ins – copac* se învederează, complexă, tot într-un *Psalm* (I, 163) asemănător celui citat, ca idee generatoare a textului. În căutarea divinității, omul a făcut eforturi inimaginabile: Ca să te-ating, târâș pe rădăcină, / De zeci de ori am dat câte-o tulpină, / În câmp, în dâmb, în râpi și-n pisc, / Viu când mă urc, și trist când iar mă isc.

Ultima strofă a psalmului reface unitatea semantică a metaforei, readucând pe prim plan attributele ființei umane: M-aș umili acum și m-aș ruga: / Întoarce-mă de sus, din calea mea. / Mută-mi din ceață mâna ce-au strivit-o munții / Și, adunată, du-mi-o-n dreptul frunții.

B. Dialogul permanent cu *divinitatea* este generatorul unor metafore ușor recunoscutibile ca purtând pecetea inventivității asociative argheziene. Dumnezeu e văzut, în primul rând, drept *creator*: Tu știi că destinul e grav / În pensula *marelui zugrav* (I, 83); În care loc, cu pila ta de *faur* / Ți-ascuți tu fierăstrăul de cristal? (II, 155); Măhnita lume te alege *Tată* (II, 193). El este cel din care purced toate, generatorul bucuriilor și mângâierilor: Doamne, *izvorul* meu și *cântecele* mele, / *Nădejdea* mea și *truda* mea! (I, 68). Divinitatea este fie țelul către care se îndreaptă

căutările: ...ești *șoimul* meu cel căutat // Ești *visul* meu din toate cel frumos (I, 62), fie atotstăpânitorul: Eu, Doamne, le-am primit și mă supun, / *Stăpâne* drag... (II, 213). Nu de puține ori, metafora îmbracă forma exprimărilor asemănătoare cuvântului biblic: De zeci de vieți îl cheamă / Pe cel fără vârstă, fără țarm, fără vamă (II, 209), Nouă ne-a stat întotdeauna paza / Celui ce face noaptea și amiaza (II, 250).

C. Una dintre cele mai importante componente ale poeziei argheziene este permanenta invocare a **efortului creator**. Creația implică, de cele mai multe ori, harul divin și este într-o strânsă legătură cu elemente ale cosmosului: Știu că steaua noastră, ageră-n Tărie, / Crește și așteaptă-n scripcă s-o scobor (I, 18); Pe șesul negru, cu lumini de ceară, / Pot frământa din tină și scuipat / Un nou Adam... (I, 134). Nu este de neglijat „apelul” la componentele culturii: Plângeri de viori și fluier cad în lac mărgăritar (I, 104); Orișicum, lăuta știe să grăiască (I, 18); Ea e hrisovul vostru cel dintâi (I, 9). Această direcție metaforizantă trebuie neapărat completată cu exemple care ilustrează migala și meșteșugul, întrucât lucrul cu cuvintele presupune delicatețe și dificultate: Tu-ți pui gândul pe atlazuri. // Faci cu acul fir de perle (I, 64); Nici acum nu știi s-aleg: / Meșteșug a fost sau zbeg? (III, 8).

Aceste succinte considerații, alăturate bogăției de material pe care o oferă poezia argheziană, pretind și certifică o investigație a textului poetic din această perspectivă.

NOTE

1. Tudor Vianu, *Problemele metaforei*, în *Studii de stilistică*, București, EDP, 1968, p. 302
2. *Ibidem*.
3. Eugen Dorcescu, *Metafora poetică*, București, ECR, 1975.
4. Eugen Dorcescu, *op. cit.*, p. 6.

5. *Limba poetic și versificație în secolul al XIX-lea. Metafora*, Timișoara, Tipografia Universității, 1979, p. 5.
6. Gh. N. Dragomirescu, *Mică enciclopedie a figurilor de stil*, București, EȘE, 1975, p. 156.
7. V. studiile semnate de T. Vianu, Ș. Cioculescu, E. Dorcescu, Al. Bojin (nerelevant ca idee), A. Goci, Emilia Parpală.
8. Citatele sunt din seria de *Scrieri* (volumele I – IV, 1962). În text, se face trimitere la numărul volumului, urmat de pagină.
9. V. și Eugen Dorcescu, *Structuri metaforice complexe în poezia lui Tudor Arghezi*, în vol. *Metafora poetică* (vezi nota 3), p. 124 – 130.
10. *Evanghelia după Matei*, **9**, 27 – 31.
11. Comentarii parțiale la Eugen Dorcescu, *op. cit.*, p. 126 – 127.